

CONȘTIINȚA NAȚIONALĂ CA FORMĂ DE SOLIDARITATE UMANĂ¹

MIRELA-LUMINIȚA MURGESCU, BOGDAN MURGESCU

În ultima vreme, Europa răsăriteană și nu numai ea, a fost martora unei reînvieri spectaculoase a diverselor naționalisme, deseori aflate în conflict între ele, dar asemănătoare ca structură și forme de manifestare. Contrariind toate teoriile și scenariile care prevedeau impunerea treptată și relativ facilă a unor forme de organizare de tip supranațional, mondiale sau măcar europene (fie varianta restrânsă și elitistă a Comunității Economice Europene, fie în cea lărgită a Casei Comune Europene), acest fenomen se impune cu necesitate reflecției specialiștilor în științele sociale.

¹ O primă formă a acestui eseu a fost scrisă în anul 1987; textul a fost revăzut în toamna anului 1990 și publicat în revista „Societate&Cultură. Noua alternativă“, 1/1990, p.44-46. El este în mare măsură rezultatul discuțiilor și al schimbului de opinii dintre cei doi autori, în acel moment neavând încă acces la bogata literatură scrisă în anii 1980 pe tema naționalismului (studiile lui Benedict Anderson, John A. Armstrong, John Breuilly, Ernest Gellner, Eric Hobsbawn, Anthony D. Smith); ulterior, am avut satisfacția de a vedea că multe dintre ideile noastre concordau în mare măsură cu cele dezvoltate în lucrările de referință din acest domeniu. În condițiile date, textul original nu are note de subsol, și ne-am hotărât să-l republicăm în forma inițială. Menționăm doar faptul că citatul din G. Ionescu-Gion face parte dintr-o conferință susținută la Ateneul Român, *Studiul istoriei naționale în școalele noastre*, București, 1889, p.16-17. O serie de aspecte concrete menționate în acest eseu au fost ulterior dezvoltate în: Bogdan Murgescu, „*Phanariots and „Pământeni“*“. *Religion and Ethnicity in Shaping Identities in the Romanian Principalities and the Ottoman Empire*, în Maria Crăciun, Ovidiu Ghitta (eds.), *Ethnicity and Religion in Central and Eastern Europe*, Cluj, 1995, p.196-204; Mirela-Luminița Murgescu, *Între „bunul creștin“ și „bravul român“*. *Rolul școlii primare în formarea identității naționale românești (1831-1878)*, Iași, 1999, 262p.

În cele ce urmează nu intenționăm să intrăm în hățișul polemicilor cu privire la esența națiunii și la modul ei de definire. Vom aminti, doar, că dincolo de componentele ei obiective, națiunea nu poate ființa fără ca membrii săi să aibă conștiința apartenenței comune. Conștiința națională e, astfel, în esență o formă de solidaritate umană.

Societatea omenească a cunoscut de-a lungul existenței sale o gamă variată de forme de solidaritate umană. Pluralitatea formelor de solidaritate umană nu este numai diacronică, ci și sincronică. Astfel, în psihicul fiecărui individ și al fiecărei colectivități umane pot coexista și coexistă, de regulă, o multitudine de *solidarități primare*: solidaritatea familială, solidaritatea obștii sătęști, solidaritatea socio-profesională, solidaritatea etno-lingvistică, solidaritatea confesională etc., mergându-se la limită, până la solidaritatea genului uman. După cum lesne se poate vedea, această enumerare, care nu și propune să fie exhaustivă, grupează solidarități având la bază un criteriu fix, elementar, de delimitare a semenilor care sunt acceptați ca făcând parte din comunitate și bucurându-se de solidaritate. Stabilitatea și pregnanța acestor criterii conferă solidarităților pe care noi le-am numit "primare" o mare durabilitate temporală și o tendință de universalitate.

Se cuvine observat însă că orice individ, ca și orice colectivitate, poate trăi sincron o sumă limitată de solidarități, ceea ce înseamnă că afirmarea uneia sau alteia dintre solidaritățile primare se face în dauna uneia sau alteia dintre solidaritățile primare, uneori prin negarea acestora din urmă, dar de cele mai multe ori prin trecerea lor tacită în subsidiar.

O problemă importantă, dar care depășește oarecum cadrul tematic pe care ni l-am propus în acest eseu, e investigarea corelației pozitive sau negative care există între afirmarea și importanța relativă a diferitelor forme de solidaritate primară. În cele ce urmează ne vom mulțumi doar să postulăm că aceste corelații aparțin dacă nu chiar permanențelor istoriei, cel puțin *duratei lungi*, așa cum a definit-o istoricul francez Fernand Braudel.

Pe de altă parte, termenul de *natio* s-a impus în evul mediu desemnând mai ales o comunitate social-politică. În acest caz, accentul cade pe statutul social deosebit al grupului ce se definește ca *natio* în raport cu alte grupuri, fie din interiorul aceleiași stăpâniri politice, fie din exteriorul respectivei stăpâniri politice. Spre deosebire de solidaritățile primare, solidaritatea social-politică (de tip *natio*) nu se definește în funcție de un criteriu fix. Dimpotrivă, se constată o mare variabilitate a criteriilor de definire a apartenenței la solidaritatea respectivă, atât la diferitele grupuri și comunități cât și de-a lungul timpului.

De regulă, solidaritatea social-politică se suprapune cu una sau cu alta dintre solidaritățile primare. Această suprapunere depinde în primul rând de interesele specifice ale individului sau grupului social care se legitimează astfel. Variația în timp a acestor interese atrage după sine și trecerea de la legitimarea social-politică prin intermediul uneia dintre solidaritățile primare la legitimarea prin intermediul altei (sau altor) solidarități primare. Sensul acestor translații este determinat în primul rând de interesul concret al indivizilor de a participa la o solidaritate de grup, adică de a se situa pe platforma unor interese și revendicări comune, avantaj pe care aceștia îl consideră corelat cu apartenența la grupul respectiv. Capacitatea de a beneficia de acest avantaj se erodează inevitabil în timp, fie din cauza pătrunderii unor indivizi care anterior nu făcuseră parte din grup, ceea ce duce la devalorizarea avantajului specific acestei apartenențe, fie din cauza unor procese social-economice care conduc la deteriorarea poziției de ansamblu a grupului. În ambele situații, efortul de conservare a drepturilor (avantajelor relative) impune redefinirea criteriului de apartenență la grupul respectiv, în primul caz în sensul limitării accesului potențialilor intruși, în al doilea caz în sensul extinderii solidarității pentru a face față conjuncturii nefavorabile.

Translațiile de la o formă la alta a solidarității social-politice nu au loc mecanic, ci sunt mediate de tabla de valori la care aderă respectivul individ sau grup social. Astfel, calitatea propusă pentru a defini apartenența la grup trebuie să fie deja valorizată pozitiv în momentul inițial al tranziției de la o formă de solidaritate la alta. Rezultă de aici însemnătatea liderilor de opinie ("intelectualii organici" în sensul gramscian) în pregătirea și desfășurarea efectivă a trecerii la noi forme de solidaritate umană. Mai trebuie relevat un aspect: tranziția de la o formă de solidaritate la alta nu are loc instantaneu. Durata ei depinde în bună măsură de mărimea grupului, putând merge în cazul grupurilor mari până la câteva decenii (1-2 generații). În aceste condiții, între adaptarea formelor de solidaritate umană și variația intereselor concrete ale diverșilor indivizi există un decalaj temporal permanent. Astfel, o formă de solidaritate social-politică nu corespunde niciodată pe deplin intereselor concrete ale membrilor grupului respectiv. Ca atare, întotdeauna solidaritatea respectivă lasă porțițe erodării avantajului relativ al grupului respectiv.

În translația sa permanentă de la o formă de solidaritate primară la alta, solidaritatea social-politică s-a suprapus de-a lungul istoriei și cu

solidaritatea etno-lingvistică fără ca această legătură să fi fost o constantă a evoluției istorice. De-a lungul timpului au existat destule situații când - sub impactul unor conjuncturi speciale, deseori manifestate sub forma unor pericole externe acute - solidaritatea etno-lingvistică a trecut în prim-plan determinând trăirea și acțiunile unui mare număr de oameni. Totuși, până în secolul al XIX-lea solidaritatea etno-lingvistică nu a cuprins durabil ansamblul societății, perioadelor de afirmare viguroasă urmându-le altele, de recul. Astfel, chiar în cazul Franței, unde s-a afirmat că momentul Ioana d'Arc reprezintă afirmarea conștiinței naționale franceze, atașamentul față de rege completându-se cu o legătură afectivă puternică față de ceea ce se numea deja "la douce France", cercetările mai noi au evidențiat trăinicia solidarităților provinciale, care nu cedează decât după revoluția franceză, în secolul al XIX-lea. În ceea ce privește impunerea relativ târzie a solidarității etno-lingvistice în mentalul popular românesc, vom cita doar o mărturie a lui George Ionescu-Gion din 1889: "Cine nu-și aduce aminte că, până mai anii trecuți, dacă din vorbă-n vorbă, întrebai pe țăran: dar tu, ce ești mă vere? el răspundea, când scărpinându-se în cap, când surâzând cu supunere: păi deh! Domnule, ce să fiu? Creștin și eu ca toți creștinii, dreptu' lui Dumnezeu! Îl întrebam vorbind tot în rostul lui: bine, mă vericule, cum așa, numa' creștin? Creștin! Creștin e și bulgarul... Creștin e și Muscalul... Creștin e și grecul... Ești creștin! Dar mai ești ceva, nu-i așa? Nu te simți că ești din moși-strămoși Român, Român verde ca stejarul și cu brațul vitejesc ce s-abate ca o ghioagă drept în pieptul dușmănesc? - Eh! Domnule, replică săteanul, eu nu știu d-al d-astea; Dumneata vorbești *ca din carte*".

Ca atare, credem a putea afirma că solidaritatea etno-lingvistică nu a fost percepută întotdeauna ca primordială. Desigur, se poate discuta dacă și în ce măsură a existat de-a lungul istoriei o "preferință" pentru definirea etno-lingvistică a solidarității social-politice, dar mai importantă ni se pare relevarea faptului că impunerea și refluxul acestui tip de solidaritate a fost întotdeauna rezultatul unor conjuncturi istorice determinate, reflectând interese precize individuale și de grup.

Câteva exemple credem că vor susține cel mai bine afirmația noastră: este cunoscut faptul că în timpul stăpânirii otomane, populația supusă era împărțită pe criterii confesionale; existau, astfel, un millet al creștinilor ortodocși, unul al armenilor și unul al evreilor. În secolul al XVII-lea, când umaniștii bulgari catolici au militat pentru scuturarea

jugului otoman, ei au insistat pe tradiția istorică și pe etnicitatea bulgară tocmai în efortul de a estompa criteriul confesional, care separa enclavele catolice de masa ortodoxă. Eșecul lor final este legat de faptul că această masă ortodoxă a continuat să gândească în termeni confesionali și a respins colaborarea.

Uneori, translația este determinată de interesele de clasă ale unor grupuri privilegiate. Astfel, boierimea din Țările Române, confruntată în secolul al XVII-lea cu penetrația și concurența elementelor levantine, valorizează calitatea de *pământean* tocmai pentru a-și legitima opoziția și monopolul privilegiilor. Cazuri similare se constată la aristocrația turcomană din emiratele selgiucide, care în secolul al XIII-lea a încercat să impună limba turcă în locul celei arabe și persane ca reacție împotriva elementelor cosmopolite de la curtea emirilor, sau la aristocrația otomană care în secolele XV-XVI a ponegрит vehement sistemul *devşirme* deoarece copiii de creștini trecuți la islamism și intrați în serviciul sultanului o concureau în competiția pentru dregătorii.

În epocile premoderne, suprapunerile dintre solidaritatea etno-lingvistică și solidaritatea social-politică au fost inevitabil trecătoare, grupurile respective trecând la alte forme de legitimare. Vom invoca aici un singur exemplu. În timpul migrațiilor, criteriul etno-lingvistic a jucat un rol primordial în definirea statutului social-politic. Odată cu teritorializarea și - pe un alt plan - cu adoptarea unei religii universaliste precum creștinismul, criteriul etno-lingvistic trece în subsidiar, cedând primatul altor forme de solidaritate primară.

Începând cu a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și continuând în secolul al XIX-lea se constată la nivel european o suprapunere a solidarității socio-politice cu cea etno-lingvistică, rezultând ceea ce îndeobște se numește *conștiința națională*. Apariția acesteia a avut loc într-un context istoric caracterizat de declinul unor solidarități primare importante anterior, cum ar fi solidaritățile confesionale și cele teritoriale, regionale sau sătești. Pe de altă parte, implementarea *conștiinței naționale* la nivel de masă a necesitat o activitate educativă susținută din partea elitelor intelectuale. Prin intermediul școlii, gazetelor, sistemelor de comunicații și al serviciului militar obligatoriu, societatea a acționat destructurant asupra solidarităților anterioare, care au fost silite să se repleze în fața solidarității naționale. S-au impus astfel solid în mentalul colectiv idei care confereau o identitate specifică entității naționale, evidențiind originea nobilă, vechimea și virtuțile poporului respectiv,

rolul său în lume și primatul devotamentului față de patrie. Pe de altă parte, devenind fenomene de masă, naționalismele moderne au dobândit o forță ce le-a permis să fie un element motor al evoluției istorice.

Difuzarea în adâncimea societății și progresul contemporan al mijloacelor de comunicare culturală, tinzând spre impunerea tot mai multor elemente de “cultură comună” tuturor straturilor sociale, explică și trăinicia *conștiinței naționale*, care rămâne și azi modalitatea principală de definire a identității majorității oamenilor.

Odată ajunși în acest punct al excursului nostru, s-ar putea ridica întrebarea: *Care sunt perspectivele acestui tip de solidaritate azi, cu atât mai mult cu cât dezvoltarea explozivă a mass-media tinde să transforme Terra într-un “sat electronic”?* Răspunsul la această întrebare nu poate fi dat aici și acum, el necesitând studii aprofundate care să surprindă situația din diferitele părți ale lumii, având nivele de dezvoltare și medii social-culturale deosebite. De aceea ne vom mulțumi doar să postulăm că trecerea de la solidaritatea etno-lingvistică la solidarități mai cuprinzătoare are toate șansele să se producă eșalonat atât pe orizontală (în diferitele zone geografice), cât și pe verticală (în ceea ce privește diferitele straturi sociale).

În acele state unde aceste decalaje se vor împleti cu conflicte acute de interese între diversele grupuri sociale există riscul ca în loc să se evolueze spre solidarități supranaționale să se ajungă, temporar, fie la primatul solidarităților mai puțin cuprinzătoare, de tip socio-profesional (de clasă), fie la menținerea solidarităților naționale cu excluderea “cosmopoliților”.

Dat fiind pericolul unor asemenea derapaje este necesar ca îndeosebi în societățile aflate în criză, cum sunt cele din Europa răsăriteană, racordarea la entități mai largi să fie judicios pregătită și gestionată.